

Ayhan Tek, *Hâmîsiz Şâir Babasız Metin: Mem û Zîn ve Osmanlıca Çevirileri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Nûbihar, 2018, 356 s.

Değerlendiren: Abdurrahman Adak

Görebildiğimiz kadarıyla Klasik Türk Edebiyatı akademik çalışmalarının önemli bir kısmında, bu edebiyatın, Arap ve Fars edebiyatları ile meydana getirdiği ilişkiler ele alınmış ve yapılan müstakil çalışmalarla bu konuda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Elbette Şark-İslam edebiyatının kurucu unsurları olmaları açısından Arap ve Fars edebiyatları özel bir ilgiyi hak etmektedirler. Bununla birlikte Osmanlı Dönemi'nde devletin hâkimiyet alanlarının genişlemesi ve çeşitli dilleri konuşan milletlerin Osmanlı hâkimiyetine girmesi sonucu, Klasik Türk Edebiyatı'nın başka edebiyatlar ile de daha çok emetteur/gönderici vasfı ile bir ilişki içerisine girdiği görülmektedir. Bu meyanda Balkanlar ve Afrika'daki kimi edebiyatlar ile Şark edebiyatının içinden doğan Kürt, Urdu, Peştü edebiyatlarının isimleri zikredilebilir. Türkiye'deki akademik birimlerde yürütülen Klasik Türk Edebiyatı çalışmalarında yeri geldiğinde Balkan ve Urdu edebiyatları üzerinde de durulduğu görülebilen bir husustur. Oysa Kürt edebiyatının Kurmanci ve Sorani kolları ile gelişen kısmının tamamı Osmanlı Dönemi'ne denk düşmesine ve bu dönemlerde her iki edebiyat arasında önemli bir etkileşim olmasına rağmen, kimi küçük değinileri saymazsak, denebilir ki şu ana kadar Türk edebiyatı akademik camiasında bu konu hiç ele alınmamıştır.

Bu durum yakın dönemde Türk ve Kürt edebiyatlarının ikisine de vakıf olan kimi akademisyenlerin konu üzerine eğilmeleri sonucunu doğurmuştur ki Muş Alparslan Üniversitesi Kürt Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanlığı'nı da yürüten Dr. Ayhan Tek'in *Hâmîsiz Şâir Babasız Metin Mem û Zîn ve Osmanlıca Çeviriler Üzerine Bir İnceleme* adlı eseri bu anlayış neticesinde ortaya çıkan önemli bir çalışmadır.

@ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi. abdurrahmanadak@gmail.com

Bir giriş, üç bölüm (Ehmedê Xanî ve Eseri Mem û Zîn'in Mesnevi Edebiyatındaki Yeri, Edebî Hâmîlik Geleneği İçerisinde Bir "Babasızlık" Metni Olarak Mem û Zîn ve Klasik Edebiyatın Çeviri Geleneği Bağlamında Mem û Zîn'in İlk Çevirileri) ve Osmanlıca bir *Mem û Zîn* çevirisinin edisyon kritikli metninin yer aldığı bir eksen oluşan kitap esasında Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü'nde Nuran Tezcan'ın danışmanlığında yürütülen bir doktora çalışmasından ibaret olup kitabın İkinci Bölüm'ü tezin kitaplaşması sürecinde yazar tarafından yeni bir bölüm olarak oluşturulmuştur.

Kitaplaşma sürecinde tezin isminde de değişikliğe gidilmiş ve kitabın isminde "Hâmîsiz Şâir ve Babasız Metin" spotu öne çıkarılmıştır. Hemen ifade etmek gerekir ki burada "Hâmîsiz Şâir" ifadesi Ehmedê Xanî'yi (1650-1707) "Babasız Metin" ise onun eseri "Mem û Zîn" mesnevisini refere etmektedir. Oysa kitaba baktığımızda, kitapta temel olarak Xanî'nin *Mem û Zîn*'ine ve ondan daha geniş bir şekilde *Mem û Zîn*'in Osmanlı edebiyatındaki yansımalarına yer verildiğini görmekteyiz. Dolayısı ile çalışmanın tümünü refere edecek şekilde her iki edebiyatı imleyen bir spot ya da spotsuz bir isimlendirme, çalışmanın içeriğine daha uygun düşerdi.

Kitaptaki konulara daha yakından göz attığımızda aslında şu üç temel konu ile karşı karşıyayız: "*Mem û Zîn*'in Kürt Edebiyatındaki Yeri", "*Mem û Zîn*'in Kimi Osmanlıca Mesneviler ile Mukayesesi" ve "*Mem û Zîn*'in Osmanlıca tercümeleri".

Kuşkusuz Türk okuyucunun *Mem û Zîn*'i tanıyabilmesi ve Kürt edebiyatındaki yerini görebilmesi açısından kitabın ilk bölümünde *Mem û Zîn* hakkında verilen detaylı ve özenli bilgiler kıymetlidir. Bu bölümde *Mem û Zîn*'in kronolojik bibliyografyası güzel bir şekilde özetlenmiş daha sonra da "Memê Alan" adlı Kürt halk hikâyesi/destanından esinlenerek yazılmış olan *Mem û Zîn*'in bu destanla olan ilişkisi gözler önüne serilmiştir.

Tek, kitabın Birinci ve İkinci Bölümlerinde yer alan "Melayê Cizîrî'den Ehmedê Xanî'ye: Bir Edebiyat Kanonu İnşa Etme Çabası", "Özgün ve Kanonik Bir Metin Olarak Mem û Zîn" ve "Babasız Bir Metinle Baba Olmak: Ehmedê Xanî" başlıkları altında, *patronaj sistemi*, *kanonik metin*, *selef* ve *edebî baba* gibi edebiyat tarihi ve edebî geleneği yorumlamada kullanılan kimi yeni kavramlar çerçevesinde, *Mem û Zîn*'i Kürt edebiyatı içerisinde özgün kılan kimi önemli hususlar üzerinde durmuştur. Yazar, sözü edilen kavramları özümseme, akıcı bir üslup ile içerisinde yerli yerinde kullanma ve Kürt edebiyatı üzerinde tatbik etmede çok başarılı bir performans sergilemiş ve *Mem û Zîn*'in Kürt edebiyatındaki yeri ile ilgili önemli tespit ve yorumlarda bulunmuştur.

Xanî, patronaj sisteminin kendi sanatının idamesi için gerekli olduğunu ifade etmiş ancak Osmanlı şairlerinden en azından Şeyhi ve Yahya Bey gibi bazılarından farklı olarak, bir hamî bulunduğu takdirde eserini İran şairlerini aşmak amacıyla kalem almak yerine kendisinden önce Kürtçe edebî ürünler vermiş olan Eliyê Herîrî, Melayê Cizîrî ve Feqîyê Teyran'ı hayran bırakma ve bu şairlerin ruhlarını diriltme amacıyla olduğunu ifade etmiştir (s. 63). Yine Xanî, Kürt edebiyatında kendisinden önce Melayê Cizîrî'nin Fars edebiyatının gazel yazarı Sadi, Hafız ve Ferruhî gibi önemli şairlerini aştığını ifade eden söyleminin bir benzerini de mesnevisinde tekrar etmemiştir (s. 66). Gerçekten de bütün bunlar, Xanî'nin kendisinden önceki Osmanlı ve Kürt edebiyat geleneğinde yerleşmiş olan jargonun dışına çıktığını gösteren önemli tespitlerdir. Tek'in ifadesi ile Xanî aslında var olan edebî birikim üzerinden bir kanon inşa etmek arzusunda (s. 66).

Xanî, bir hamiden mahrum olduğu gibi bir selef ya da edebî babadan da yoksundur. Bununla birlikte mesnevi yazarı İranlı şairler yerine Kürt seleflerini anması ve onların divan yazdığı edebiyat ortamını idealize etmiş olması dikkate değerdir. Tek'e göre Xanî, bu Kürt şairlerini selef olarak görmekten çok patronaj sistemine dâhil olup bir hamî bulması durumunda kendisinin bu şairlerin yeniden dirileceği bir ortamı yaratabileceğini, Bloom'un deyişiyle: "Kendi baba[larını] doğur[acağı] ifade etmiş olmaktadır" (s. 67). Sonuç olarak Xanî, babasız olan Kürt mesnevi edebiyatında "selef" ve "baba" şair olarak ortaya çıkmaktadır. Xanî, kendisinden sonra gelen mesnevi şairlerinin onun poetikasına uygun edebî ve estetik kaygılarla hareket edip eser üretmelerini sağlamış hem de Kürt kültür, sanat ve düşünce hayatını etkilemiştir (s. 79).

İrani gelenek bağlamında Klasik Kürt ve Türk Edebiyatlarına bakıldığında en büyük fark, iki edebiyatın gelişim sürecinde Kürt edebiyatının kaside/gazel ve Türk edebiyatının ise mesnevi ile başlamış olmasıdır. Klasik Türk Edebiyatı, kasideyi/gazeli geç geliştirmişken Kürt edebiyatı da aynı derecede mesneviyi geç geliştirmiştir. Kürtlerde kasidenin/gazelin öncelik kazanması, Kürtlerin gelenek içinde olmaları ile açıklanabilir. Kürtçe ilk mesnevinin geç yazılmış olması da İnalçık'ın geliştirdiği patronaj teorisine yani şairlerin eserlerini sunacakları devlet/yönetim otoritelerinin olmamasına bağlanabilir (s. 54). Tek'in bu son derece yerinde tespiti ile ilgili olarak küçük bir şerh olarak şunu söyleyebiliriz ki Kürt edebiyatında şairlerin eserlerini sunacakları güçlü devlet/yönetim otoritelerinin olmaması, Kürt edebiyatında mesnevi gibi kasidenin de gelişmemesi sonucunu doğurmuştur. Türk edebiyatında ise kaside tam aksine çok gelişmiştir. Dolayısı ile Türk edebiyatındaki mesnevi ile Kürt edebiyatındaki gazelin karşılaştırma konusu yapılması daha yerinde olur.

Hâmîsiz Şâir Babasız Metin Mem û Zîn ve Osmanlıca Çevirileri Üzerine Bir İnceleme kitabının önemli bir yanı da kitapta *Mem û Zîn*'in Osmanlı edebiyatı içerisindeki yeri ile ilgili önemli tespitlerde bulunulmuş olmasıdır. Tek, bu bağlamda *Mem û Zîn*'i, aynı dönemde kaleme alınmış olan Nevizade Atayı'nın (ö. 1635) *Sohbetü'l-Ebkar*'ı ile Nabi'nin (ö. 1712) *Hayrabad*'ı ile karşılaştırmıştır. Hem Xanî hem de Atayı, mesnevileri için mahallî mekânlar seçmişler (Atayı İstanbul, Xanî Cizre), tercüme yerine özgün eserler yazmışlar, kendilerinden önceki Türk ve Kürt şairlerin ruhlarını şad etmek istemişlerdir (Atayı: Revani, Xanî: Hariri, Cizîri, Teyran). Her ikisi de Nizami ve Cami'nin eserlerine karşılık kendi eserlerinin daha özgün olduğunu ifade etmişlerdir (ss. 71-72).

Bu dönem Osmanlı edebiyatında Farsça mesnevilerin tercüme ve adapte edilmesinden ziyade yeni konu ve kurgularla yazılmak istenen özgün bir mesnevi arayışı başlamıştır. Etkileşimlerini gösteren herhangi bir husus olmamakla birlikte aynı dönemde her üç şairde de mahallîleşme temayülünün görülmesi oldukça önemlidir. Atayı ve Nabi, geleneklerin dışına çıkarak mahallîleşmeye gitmişler, Xanî ise böyle bir mesnevi geleneğine sahip olmayıp dönemin ruhunu ve modasını yakalayabilmiş biri olarak orijinal bir özelliğe sahiptir. Xanî'nin, eserinin çalıntı olması bir yana ödünç bile almadığını ifade etmesi, onun kendi dönemindeki benzer minvaldeki örneklerden haberdar olduğunu gösterebilir. Daha önce aşk mesnevisine konu olmamış bir hikâyeyi mesnevi yazılmamış bir dil ile yazması, özgünlük iddiasını güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Bu da şairin tezkirelerde tartışılan konulara ve dönemin edebiyat atmosferine hâkim olduğunu göstermektedir (s. 75).

Tek'in tespit ettiği bir diğer dikkat çekici husus da eserlerinin kendileri tarafından ortaya konan orijinal eserler olarak görülmesi hususunda Xanî ile Şeyh Galip arasında da bir ortaklaşmanın olmasıdır. Bloomcu teori ile ikisi de bir selef ve bir babadan azadedirler ve eserlerini bizzat kendileri telif etmiş olup bu eserleri çalıntı veya borç değildir. Bu da *Mem û Zîn*'in dönemin mahallîleşme ve özgünlük iddiaları gibi belirgin özelliklerini neredeyse yüz yıl öncesinde taşıdığı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda *Mem û Zîn* sadece Kürt edebiyatı için değil genel anlamda bütün bir mesnevi edebiyatı için önemli bir yere sahip olmaktadır (s. 76).

Tek'in kitabında ele aldığı üçüncü temel husus, *Mem û Zîn* mesnevisinin Osmanlıca tercümeleridir. Kanaatimizce tarihî süreç içerisinde Türk ve Kürt edebiyatlarının etkileşimi konusunun en önemli örneği *Mem û Zîn*'in Türkçe tercümeleridir. Tek'in kitabının giriş kısmında belirttiği gibi Türkçe, Arapça, Farsça, Azerice, Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca ve İsveççe dillerine çevrilen *Mem û Zîn*, Kürt edebiyatının dünya dillerine en çok çevrilen eseridir. Buna en son Michiel Leezenberg

tarafından Flemenkçeye yapılan çeviriyi de ilave etmek gerekir. Kuşkusuz Türkçenin bütün bu diller içerisinde özel bir konumu vardır. Türklerle Kürtlerin 16. yüzyılda başlayan güçlü siyasi birliklikleri her iki dilin edebiyatlarına da yansımış ve bunun neticesinde *Mem û Zîn* ilk olarak Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş/aktarılmıştır. Esasında *Mem û Zîn*'in Türkçe çevirilerini iki kısım hâlinde incelemek mümkündür. Klasik Osmanlı döneminde klasik edebiyatın çeviri anlayışı çerçevesinde telif eser olarak yazılanlar ile modern Cumhuriyet döneminde literal çeviri olarak kaleme alınanlar.

Tek'in kitabının kanaatimizce en önemli kısmı, Osmanlı Dönemi'nde kaleme alınan Osmanlıca *Mem û Zîn*lerden oluşmaktadır. Tek, burada dört Osmanlıca *Mem û Zîn*'e yer vermekte ancak ilginç bir şekilde bunların üç yazar tarafından kaleme alındığını ileri sürmektedir. Tek'e göre Abdulaziz Halis ve Akif-i Vani birer *Mem û Zîn*, Ahmet Faik ise biri çeviri diğeri nazire/telif olmak üzere iki *Mem û Zîn* kaleme almıştır. Oysa yine Tek'in de kitapta yer verdiği gibi, A. Jaba Kürtçe ele yazmalar koleksiyonunda Tek'in Faik'in çevirisi olarak sunduğu *Mem û Zîn*, Nazmî mahlasını kullanan Aşık Osman Sîpkî'ye nispet edilmektedir. Ancak Tek, bu *Mem û Zîn*'in bu şahsa ait olmadığını bunun da Ahmet Faik'e ait olduğunu ileri sürmektedir. Tek'in de ifade ettiği gibi, bu çeviride bir kez Osman adı, iki kez Faik ve 12 kez de Nazmî mahlasları geçmektedir. Tek bu tezini burada geçen Nazmî mahlasının Faik'in ikinci mahlası olarak kabul edilebileceğine dayandırmıştır (ss. 134-138). Ancak yaptığımız araştırmalar sonucu vardığımız kanaat o dur ki Aşık Osman Sîpkî reel bir kimliğe sahip biri olarak bu *Mem û Zîn*'i kaleme almış ve onu Erzurum'da A. Jaba'ya teslim etmiştir. Eserde Osman ismine yer verirken kendi ismini vermiş, faik kelimesini de sözlük anlamıyla kullanmıştır (Adak, 2018).

Aşık Osman Sîpkî ile Akif-i Vani'nin A. Jaba koleksiyonunda yer alan nüshaları ile ilgili olarak dikkat çeken bir husus da her iki nüshada eser için *Mem û Zîn* ismi yerine ortak başka bir ismin kullanılmış olmasıdır. Bu ortak isimle ilgili olarak Tek'in dikkatli bir şekilde tespit ettiği bir husus şudur ki A. Jaba, her iki esere yazdığı Fransızca notlarda aslında "Riyaz-ı Aşk" olması gereken ismi, yanlış bir okumayla "Reyahin-i Aşk" şeklinde okumuş ve bu yanlış okuma, yakın dönemde yapılan bir metin neşrinde de kitabın ismi olarak tekrar edilmiştir. Kaligrafik özellikler dikkatle incelendiğinde ve Tek'in ifadesi ile "klasik edebiyat metinlerinin yazıldıkları kültürel bağlam ve gelenek" göz önüne alındığında "Riyaz-ı Aşk" isimlendirmesinin daha doğru olduğu aşikârdır (ss. 143-145).

Tek'in tespit ettiği bir diğer husus da *Mem û Zîn*'in Osmanlıca tercümelerinde mütercimlerin özellikle sebeb-i telif bölümünde sansüre başvurmuş olmalarıdır.

Tek, yukarıda sözünü ettiğimiz *Mem û Zîn* çevirisinin başka bir isim ile isimlendirilmiş olmasında da “sansür” ve “kamuflej” a benzer etkenlerin yatıyor olabileceği üzerinde durmaktadır. Örneğin, Akif-i Vani'nin eserin ismini değiştirmesi, çevirinin hiçbir yerinde Xani'den bahsetmemesi, farklı bölümlerde kullandığı beyit ve mısraları kolaj yöntemi ile bir araya getirerek çeviriden çok telif eser izlenimi vermesi, bunu ortaya koymaktadır. Çevirmen, böylece yeni bir eser meydana getirirken Kürtçeye ve Xani'ye dair bir imaya yer vermediği için gelebilecek eleştirilerin önünü kesmiş ve Kürtçe edebiyatın bir ürünü olarak yazılan metnin bağlamından bağımsız bir kanon içinde “eser”ini yazmak istemiştir (ss. 141-144).

Ayhan Tek'in tanıtmaya çalıştığımız bu kitabı, altyapısı modern edebî kuramlarla sağlamlaştırılmış, titiz bir araştırma sonucunda hazırlanmış, sağlam bir üslup ile kaleme alınmış önemli bir akademik çalışmadır. Kitap, Osmanlı sahası Kürt edebiyatında mesnevi türünün doğuşunu çok güzel bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra eski Türk edebiyatı akademik çevreleri için bir Kürtçe aşk mesnevisinin Osmanlı Türkçesindeki yansımalarının serencamını ortaya koyan dolayısı ile Türk edebiyatının Kürt sahasındaki mahsullerini ele alan dikkat çekici bir çalışmadır. Kitap, genel olarak Kürt edebiyatını merak eden okuyucu kitlesi için de önemli bir kaynak olma niteliği taşımaktadır. Kitabın alanında atılan bir ilk adım olduğu hususunda hiçbir kuşku yoktur. Bu önemli kitabı, bilim dünyasına hediye ettiği için meslektaşım Ayhan Tek'i yürekten kutluyorum.

Referans

Adak, A. (2018). Akifê Wani & 'Aşiq Osman Sipki û Mem û Zînên wan ên bi Tirki di Koleksiyona A. Jaba de, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 10(21), ss. 1154-1181.